

А н н о т а ц и я

Анализируется влияния религиозной и церковной жизни российского общества на политические процессы Российского государства первой четверти XIX столетия.

Ключевые слова: *религия, церковь, политические процессы, Российское государство.*

A n n o t a t i o n

The influences of religious and church life of Russian society on the political processes of the Russian state of the first fourth of XIX of century is analysed.

Keywords: *religion, church, political processes, Russian state.*

Костенко С. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**КЛАСОВІ СЕЛЯНСЬКІ СПІЛКИ
В УКРАЇНІ: 20-ТІ – ПОЧАТОК 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Аналізується історія створення та функціонування класових селянських спілок в Україні у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття.

Ключові слова: *Спілка робітників землі та лісу, комітети бідноти, комітети незаможних селян, селянські товариства взаємодопомоги.*

Однією з найважливіших складових економічного життя нашої країни є сільське господарство. Україна з самого початку своєї історії була аграрною країною, а селянство становило найбільш чисельну її суспільну верству. Наразі ми можемо спостерігати картину глибокого занепаду сільського господарства, люмпенізації селянства, розмивання його духовних засад, маргіналізації, наростання байдужості до долі нації та держави, поширення у селянському середовищі різного роду соціальних хвороб. Підвалини цих деструктивних явищ були закладені за радянської доби, коли були фізично винищені найбільш ініціативні представники селянства, а решта мешканців українського села були зломлені морально та духовно. Відродження селянської громадської ініціативи, залучення українського селянства до активної участі у суспільно-політичному та соціально-економічному житті держави є у сучасних умовах нагальною потребою. Саме тому актуальним є вивчення історичного досвіду селянських громадських рухів.

Характеризуючи радянську історіографію селянських громадських рухів досліджуваного періоду, варто відзначити її тенденційність. Наукову цінність цих праць суттєвим чином знижує підпорядкованість інтересам компартійної ідеології, базування виключно на позитивному матеріалі з одночасним затушовуванням тих фактів, які не вписувалися в офіційну концепцію селянських громадських рухів в українському селі. Аналіз сучасної історіографії, що торкається досвіду діяльності прокомуністичних селянських спілок 20-х – початку 30-х років минулого століття засвідчив, що історія їх створення та функціонування дотепер не була об'єктом комплексного спеціального наукового дослідження. Лише окремі аспекти (сюжети) знайшли відображення у працях О. Ганжі [3], М. Журби [5], Ю. Котляра [9], І. Кривко та С. Ляха [10], А. Лубчинського [12], Д. Михайличенка [14], І. Рибака [17], С. Свистовича [18], О. Стандика [19] та інших дослідників. Відтак метою цієї статті є висвітлення історії створення та особливостей функціонування селянських класових спілок у 1920-х – на початку 1930-х років в Україні.

Прагнучи поставити українське село під свій контроль, більшовики уже під час другої окупації України у 1919 році вдалися не просто до підпорядкування або й ліквідації традиційних форм самоорганізації селянства (кооперація та селянська спілка відповідно), але й перейшли до формування сателітних “класових спілок”, які мали виступати інструментом сепарування найбіднішого селянства та наймитів від решти аграрного населення та їх використання як придатку партійної диктатури. Хронологічно першою була організація комітетів бідноти (“комбідів”), поява яких в Україні відбувалося згідно “Тимчасового положення про організацію повітових і сільських комітетів бідноти” ухваленого більшовицькою адміністрацією 17 січня 1919 року. До компетенції комбідів входили реквізиції та розподіл серед незаможного селянства хліба, предметів першої необхідності та сільськогосподарських знарядь; допомога місцевим продовольчим органам у справі вилучення хліба у заможних селян; контроль за реалізацією на селі урядових постанов. Створення та діяльність комітетів бідноти перебували під прискіпливим контролем партійних працівників, який полегшувався тим, що, їх структура будувалася за принципом “демократичного централізму”, фактично копіюючи компартійну[1, с. 45, 55-67; 8, с. 60].

Загалом процес формування комбідів в Україні носив чіткі ознаки механічного перенесення російського (до-речі, на той час уже дискредитованого) досвіду на український ґрунт, а час функціонування виявився нетривалим у зв'язку із вимушеним відступом більшовицьких військ із території України. Під час наступної, уже третьої, окупації України у 1920 році більшовики врахували негативний досвід діяльності цих організацій та пішли шляхом часткового розширення соціального складу “класових спілок” шляхом інтеграції до них найменш заможної частини середняків, які також отримали статус “соціально-близьких міському пролетаріату елементів”. Нові організації отримали назву Комітетів незаможних селян (КНС), а базовою умовою членства в них стала безумовна підтримка політики більшовиків. Згідно закону ВУЦВК та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 року, вони створювалися у якості громадських організацій для захисту інтересів малозаможних верств села, їх завданнями було проведення закону про наділення землею та інвентарем безземельних та малоземельних селян, впровадження в життя закону про хлібну розкладку[6, с. 95]. Постановою ВУЦВК від 13 квітня 1921 р. КНС були оголошені організаціями державного значення. В їхніх руках зосереджувалася адміністративна влада на селі. Комітети здійснювали контроль за соціальним складом села. Всіх, хто викликав підозру, хто знаходився на вищому щаблі соціальної драбини, зараховували у “куркулі”, майно конфісковували, людей віддавали під суд. У багатьох випадках розправлялися з особистими ворогами. Фактично КНС проводили майнову експропріацію не тільки заможного селянства, але й середняцтва [10, с. 254].

Таким чином, усвідомлюючи свою неспроможність впливати на ситуацію в українському селі, більшовики сфокусувалися на розпалюванні у селянському середовищі класової боротьби. Завданням КНС було не допустити заможних селян до сільських і селищних рад [11, с. 95]. Якщо все ж таки вони туди потрапляли, комнезами мали право призначати перевибори і рекомендувати своїх кандидатів. Місцеві комітети мали сповіщати ВЦКНС про всі незаконні дії місцевих рад і наглядати за тим, щоб у виборчих кампаніях не брали участь “куркулі” (через перевірку списків виборців), посилали у сільради і волосні виконкоми своїх представників, які мали право опротестовувати їхні рішення, створювали загони для боротьби з повстанськими загонами українського

селянства[4, с. 185]. Відразу після опублікування декрету про КНС, режим сконцентрував свої зусилля на форсуванні процесу їх повсюдного створення. При цьому, всупереч твердженням радянської історіографії про самоорганізацію трудящого селянства для захисту своїх класових інтересів, комнезами не лише силоміць нав'язувалися селянству, але були негативно сприйняті навіть керівництвом окремих компартійних організацій на місцях. Так, пленум Катеринославського губкому КП(б)У в червні 1920 року визнав, що декрет про комнезами це не що інше, як спроба відродити комбіді під іншою назвою. Підкреслювалось, що він зв'яже по руках і ногах партійні організації в їх роботі серед селянства. Для подолання цих настроїв була проведена широкомасштабна "роз'яснювальна" кампанія. Вона завершилася губернською нарадою партпрацівників села в серпні 1920 року, яка ухвалила постанову про повсюдне створення КНС [5, с. 115-116].

У свою чергу бідні селяни за допомогою пільг та преференцій, що мали члени КНС, розраховували покращити своє матеріальне становище. Адже за згаданим вище декретом ВУЦВК від 9 травня 1920 року КНС, мали право конфіскації у заможних селян земельних "надлишків", інвентаризації їхнього реманенту, худоби, будівель і розподілення поміж бідняками "надлишків куркульського майна". КНС також одержали право першочергового розподілення конфіскованих земель і промислових товарів, що постачалися на село. Члени комітетів також були звільнені від трудового і гужового податків. Відповідно до закону про продовольчий податок (березень 1921 р.), створювався зерновий фонд КНС, в який відраховувалося 10-25% від загальної суми продподатку. "Закон про КНС" від 13 квітня 1921 року надав їм право першочергового і безкоштовного користування земельними, лісовими та річними ділянками, сільськогосподарським реманентом, худобою; першочергове право користування установами дитячого виховання і одержання державної допомоги. У червні 1921 року було прийнято постанову РНК "Про постачання КНС", яка передбачала постачання комітетам промислових товарів за державний рахунок. Окрім того, за інструкцією Наркомату земельних справ, земельні органи повинні були здійснювати усі заходи тільки за участю КНС, враховувати їх міркування щодо проведення землеустрою, розподілення "куркульського" реманенту, машин тощо; комітети мали право розпоряджатися прокатними пунктами і показовими полями [4, с. 184-185; 7, с. 7-14].

Завдяки системі пільг та повноважень, комнезами від часу свого заснування почали перетворюватися на замкнені організації, що не були пов'язані з селянськими масами, займалися переважно відстоюванням своїх корпоративних інтересів. Прагнучи привласнити якомога більше пільг, КНС обмежували кількість своїх членів, ставили перепони для вступу до організацій не тільки середнякам, а і бідним селянам. Це робилося, зокрема, через чистки, в ході яких люди виключалися з комітетів незаможних селян за "неактивність", "релігійні забобони", як "зміцнілі середняки" тощо [4, с. 188]. Свою роботу комнезами могли проводити і проводили примусовими, насильницькими методами, чим викликали незадоволення решти селян. Це незадоволення, в умовах громадянської війни, проявлялось перш за все в формі вбивств членів КНС, на що останні, спираючись на підтримку режиму, відповідали терором. Наприклад, Кулішовський КНС (Кременчуцький повіт) ухвалив розстріляти 10 куркулів та 7 сімей виселити за вбивство голови КНС. Недогарський КНС постановив розстріляти 20 чоловік за куркульський терор проти КНС. Таким чином закручувалась спіраль обопільних вбивств, що кінець кінцем призводило до посилення протистояння всередині селянства. А це більш за все відповідало інтересам режиму [3, с. 345].

Створені не за ініціативою селянських мас, а за партійними вказівками, КНС існували

на селі тільки завдяки постійній підтримці керівних радянських і партійних органів. Тому негативно відбилися на їх діяльності і зміни державної політики щодо селянства у зв'язку з переходом до непу та поширенням його принципів на нові й нові сфери життя. Спроби архітекторів непу обмежити арсенал воєнно-комуністичних повноважень комнезамів, вилучити з їх компетенції відверто насильницькі і перевести їх діяльність на рейки позитивної роботи – відразу ж призводили до їх різкого занепаду. Перехід до непу взагалі спричинив виникнення ліквідаторських тенденцій щодо існування КНС, зумовлював відверто негативне ставлення до них [4, с. 186]. Загалом члени КНС негативно поставилися до зміни економічної політики радянської влади. Більшість з них за роки громадянської війни звикли вести своє господарство значною мірою за рахунок вилучення у більш заможних сусідів частини сільськогосподарського реманенту, робочої худоби та землі або примусової “допомоги” з боку останніх. І в нових умовах незаможники не бажали відмовлятися від таких засобів ведення господарства. Ці дії комнезамів набули такого розмаху, що в серпні 1921 р. ЦК КП(б)У змушений був визнати, що “серед комнезамів розвивається паразитизм” [3, с. 346].

Травневий (1922 року) Пленум ЦК КП(б)У вирішив переорієнтувати діяльність КНС з адміністративних на господарські методи роботи. Таке рішення ЦК було викликано потребами НЕПу. Соціальна активність у цьому плані була переведена з розряду політично-адміністративного у господарсько-громадський. У жовтні 1923 року відбувся третій пленум ЦК КП(б)У, який у резолюції “Про комнезами”, відкидаючи усілякі сумніви щодо доцільності існування незаможницьких організацій, визнав актуальним завданням на найближчий час залучення до лав КНС нових членів із складу незаможної частини села [5, с. 116]. У цей час активізується діяльність комнезамів щодо розподілу землі, реманенту та посівних матеріалів серед незаможної частини селянства [9, с. 130]. На пленумі ЦК КП(б)У, що проходив 23-25 липня 1925 року відзначалося, що КНС необхідно остаточно звільнити від адміністративних функцій, перетворити незаможницькі комітети з організацій “державного значення” на дійсно громадське об'єднання. Таким чином усувалася можливість прямої політизації діяльності комнезамів як виразників інтересів селянства, які в конкурентній боротьбі з заможним селянством за місце у сільських радах могли перетворитися на селянську партію. 19 листопада 1925 року було видано новий статут комнезамів. Завданням вищезгаданих громадських об'єднань було залучення незаможних селян до сільських рад, КВД, органів кооперації та добровільних товариств, які діяли на селі. Реорганізовані КНС мали охопити всю бідноту і незаможних селян. Керівні органи комнезамів акцентували увагу на тому, щоб до президій КНС були обрані незаможні селяни, які повністю підтримували компартійну владу [18, с. 151].

Відновлення уваги компартійної верхівки до комнезамів відбулося в умовах згорання НЕПу та повернення до протистояння із селянством. Згідно резолюції пленуму ЦК ВКП(б) від 16 листопада 1929 року “Про сільське господарство України та про подальшу роботу на селі”, КНС мали організаційно зміцнюватися, для чого було потрібно виключити із керівних органів комнезамів осіб, які не підтримували курс компартійної влади на суцільну колективізацію сільського господарства [1, с. 136-139]. У цей час знову посилюється участь комнезамів у розгортанні колективізації сільського господарства, встановленні підвищеного оподаткування для заможних селян, участь у репресіях проти них і проти колишніх поміщиків [9, с. 182, 184]. Типовим явищем у цей час стають чистки особового складу комітетів незаможних селян, які проводилися з метою звільнення комнезамів від “ненадійного елементу”, від “контрреволюціонерів” [1, с. 107-111].

Протягом 1930–1932 років КНС взяли активну участь у проведенні партійно-державного курсу на примусову колективізацію, здійсненні хлібозаготівель, розкуркуленні. Після того, як більшість селянських господарств було колективізовано, а антирадянські виступи селян стали набагато менш масовими і небезпечними, компартійна влада вже не потребувала помічника з боку громадськості. Тому вона взяла курс на ліквідацію комнезамів, подавши її як наслідок ініціативи самих комнезамівців. V пленум ВЦКНС 16 лютого 1933 року ухвалив постанову про самоліквідацію КНС, а ВУЦВК підтвердив її своєю постановою від 8 березня 1933 року [20, арк. 152].

Ще одним класовим громадським об'єднанням, що діяло в українському селі, були комітети взаємодопомоги (КВД). На території підрадянської України КВД почали організовуватися згідно з постановою РНК УСРР від 23 грудня 1921 року [17, с. 14]. Формальною їх метою була організація матеріальної та трудової взаємодопомоги, підтримки членів під час стихійних лих, забезпечення соціального захисту найбідніших верств [15, с. 11]. У дійсності ж вони мали стати інструментом посилення економічної ваги класово близьких більшовицькому режиму верств села, відкрити їм доступ до кооперації (де необхідним було внесення вступного паю, якого малоземельні та безземельні селяни зазвичай сплатити не могли). Відведена їм роль КВД, хоч і в обмеженому масштабі, все ж виконували. Наприклад, у Волинському окрузі спромоглися придбати для своїх членів 1215 паїв для вступу до кооперації [12, с. 124]. Проте створені на основі незаможних, а часто люмпенізованих елементів, комітети взаємодопомоги виявились неспроможними вирішувати ті амбіційні завдання, які в загальноселянському масштабі висувались до них режимом.

Потреба в організаціях, які б займалися збором коштів і набуттям майна, яке потім могло бути використане для виконання більшовицьких аграрно-соціальних програм вимагала відступу від жорстких класових рамок у доборі членської бази, а також пошуку механізмів залучення матеріальних ресурсів ширших верств середньозаможної та заможної частини селянства. На VIII Всеукраїнській конференції КП(б)У у травні 1924 року було прийнято рішення про перетворення КВД на масові бідняцько-середняцькі товариства. Вони мали розгорнути роботу, спрямовану на піднесення бідняцьких господарств спираючись на власні матеріальні фонди. 23 січня 1925 року ВУЦВК і РНК УСРР прийняли нове “Положення про товариства взаємодопомоги”, згідно з яким КВД реорганізовувалися в селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Після реорганізації відбулося чітке розмежування функцій СТВ та КНС на місцях, які до цього, у значній мірі, дублювалися. Перші повністю зайняли нішу організації і забезпечення соціального захисту селянства, а останні продовжували об'єднувати незаможне селянство і спрямовувати його соціальну активність на боротьбу з заможною верствою українського села. 2-5 лютого 1927 року на Першій Всеукраїнській конференції СТВ було визначено, що вони мають зосередитись на боротьбі з бідністю і “підтягуванні” незаможницьких господарств до рівня середньозаможних [20, с. 153].

Відповідні завдання СТВ після розширення свого соціального складу виконали лише частково. Попри зусилля режиму рівень охоплення кооперацією незаможних селян залишався вкрай низьким (до 15%, при 68% – у середньозаможних господарств) [21, арк. 60]. Більше того виявилось, що результат не зовсім відповідав, чи навіть зовсім не відповідав, прагненням режиму. Дедалі очевиднішим ставав той факт, що незаможні господарства вклинаючись з допомогою СТВ до “середняцько-заможницької” кооперації, робили це не з якихось відсторонених ідеологічних мотивів, а через реальний економічний

зиск[12, с. 124-125]. Поліпшуючи свій майновий стан, отримуючи пільгові кредити на придбання реманенту, насіння, предметів першої необхідності, раніше “класово-близькі” більшовикам селяни поступово трансформувались у типових представників середньозаможної більшості українського села, відтак набували психології самостійного господаря-власника, якому програмні засади більшовизму, особливо ж у їх сталінській інтерпретації, ставали чужими. Відтак подальше існування СТВ в умовах примусової експропріації селянства під час колективізації виявилось непотрібним для партійно-державного керівництва. 13 серпня 1930 року ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили постанову “Про реорганізацію селянських товариств взаємодопомоги в селах, де проведено суцільну колективізацію”. 1932 року ВУЦВК та РНК УСРР видали закон “Про каси громадської взаємодопомоги колгоспів”. Цим законом була припинена діяльність селянських товариств взаємодопомоги, які повністю виконали свою соціально-економічну роль – одержавлення фондів СТВ[17, с. 82-84].

Найбільш класово близьку “авангарду пролетаріату”, проте й найменш вагому в українському селі, соціальну групу склали наймити охоплені професійною спілкою робітників землі та лісу (Робітземліс). На IV конференції КП(б)У, що проходила 17-23 березня 1920 року, було поставлено завдання об’єднати сільськогосподарських робітників в окрему громадську організацію. До початок 1921 року у 8 українських губерніях було проведено з’їзди та вибори постійних правлінь Робітземлісу. Проте, низові ланки організації почали масово організовуватися лише у 1922 році [18, с. 149]. Якщо на 1 травня 1921 року у спілці було 930 осіб, на 1 жовтня того ж року уже 24 тис., на 1 січня 1926 року – 173 тис. осіб, а в 1929 році – 190 тис. членів [16, с. 34; 20, арк. 4; 13, с. 101]. При цьому слід мати на увазі, що домінували у профспілці саме працівники лісових господарств, а також радгоспів. Наприклад, у Київському окрузі у 1924 році із 1866 членів спілки тільки 834 були наймитами-селянами. Це було зумовлено складністю роботи спілки серед розпорошеного наймитства, бюрократичною тяганиною з боку осередків профспілки при оформленні угод, позицією наймачів, які вкрай неохоче приймали на роботу членів спілки, а інколи й прямо відмовляли їм, або звільняли з роботи наймитів, які вступали до спілки. Крім цього впливали й ментальні особливості українських селян, які не мали бажання “консервувати” свій соціальний статус як наймити, оскільки, як відзначалося у звіті Чернігівського секретаріату Робітземлісу “серед селянства ще зберігся погляд на наймита як на “злидня”[3, с. 344].

В умовах НЕПу основним напрямком діяльності спілки було проголошено захист інтересів сільськогосподарських найманих робітників. У грудні 1923 року керівний орган Всеробітземлісу – Центральний комітет (ЦК) розробив конкретний план діяльності організації спілки на місцях, щодо захисту інтересів сільськогосподарських робітників, які працювали у приватних господарствах. Зокрема робота мала здійснюватися у такий спосіб: укладання з наймитами трудових угод при максимальному облікові їх кількості, нормування робочого дня. З 1925 року Всеробітземліс перетворюється на класову спілку головним завданням якої стає захист інтересів саме найманих робітників, які працюють у господарствах заможних селян[18, с. 150]. Однак в реальному житті захист економічних інтересів наймитів зазвичай підмінявся провокуванням соціального протистояння.

Так, поряд з безпосереднім контролем державних органів умов найму – оренди, режим все активніше починає використовувати таку нехарактерну для села форму вирішення протиріч як страйки. Вперше страйк було зареєстровано в 1922 році у виноробному товаристві с. Основи Херсонського округу. Безпосередня підтримка

радянських та партійних організацій дозволила страйкуючим протриматись значний час і домогтися перемоги. В 1923 році подібний страйк був зафіксований в Одеській губернії, в 1924 р. – в Київській. Однак в першій половині 20-х років страйки були досить рідкісним явищем, вони були нечисленні за складом та нетривалі в часі. Страйкуючі висували, головним чином, економічні вимоги: складання трудових угод, підвищення платні, поліпшення харчування та надання для житла придатного приміщення[3, с. 344-345]. При всій їх малочисельності подібні акції не стільки сприяли зміцненню впливу режиму на селі, скільки загострювали ворожнечу між різними прошарками селян. В умовах ліквідації приватновласницького господарювання та уніфікації сільськогосподарського виробництва у фактично одержавлених колгоспах та радгоспах соціальні функції Робітземліс кардинально змінилися, а сама організація зазнала низки реорганізацій. У жовтні 1930 року її розділили на спілку сільськогосподарських та спілку лісових робітників, а в березні 1931 року у зв'язку із загальним процесом подрібнення за вузькими галузями професійних спілок, повністю ліквідована. На її базі було утворено профспілки робітників землеробських радгоспів, тваринницьких радгоспів, МТС, батраків та робітників цукрової промисловості[18, с. 150].

Як бачимо, з утвердженням компартійної влади в Україні традиційні громадські організації українського селянства (Селянські спілки, кооперативні організації) були ліквідовані. Натомість більшовицький режим цілеспрямовано формував залежні від себе псевдогромадські організації – так звані “класові селянські спілки”. Такі організації мали сприяти утвердженню радянської влади на селі, пролетаризувати селянство та розмити його приватновласницьку психологію. Першою спробою створення таких спілок була організація у часи утвердження більшовицького режиму в українському селі комітетів бідноти. Ці організації не виправдали себе, а тому на початку 1920-х рр. більшовицьке керівництво, врахувавши попередній досвід, створило цілу низку нових класових спілок – комітети незаможних селян, товариства взаємодопомоги, Робітземліс. Коли ці громадські організації в умовах завершення колективізації селянських господарств виявилися непотрібними, влада ліквідувала їх.

Використана література:

1. *Березовчук М.* Перші соціалістичні перетворення на селі / М. Березовчук. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1976. – 152 с.
2. Бюллетень ЦКК НК – РКІ. – 1925. – № 21. – С. 21-25.
3. *Ганжа О.* Громадські організації в суспільно-політичному житті доколгоспного села України / Оксана Ганжа // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2002. – С. 341-350.
4. *Гребеннікова О. В.* Комітети незаможних селян Донецької губернії в 1920–1925 рр. // Південна Україна ХХ століття. – Запоріжжя: Вид. ЗДУ, 1998. – № 1 (4). – С. 184-189.
5. *Журба М. А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.). – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.
6. Закон ВУЦВКу та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. // Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920). Збірник документів і матеріалів К.: Вид. АН УРСР, 1957. – С. 95-96.
7. Комітети незаможних селян (1920-1933): Зб. док. і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1968. – 640 с.
8. *Костюк Є. С.* Виробничі громадські об'єднання радянської України 20-х – 30-х рр. ХХ ст.: особливості організаційної структури та умов членства // Науковий вісник “Гілея”. – Випуск 21. – К., 2009. – С. 59-66.
9. *Котляр Ю. В.* Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.) – Одеса: ТОВ ВІД, 2004. – 354 с.

10. *Кривко І.* Селянські організації в Україні у першій чверті ХХ ст. / Ірина Кривко, Сергій Лях // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2002. – С. 251-255.
11. *Лазуренко В. М.* Заможне селянство України в умовах непу. – Черкаси: Відлуння – Плюс, 2003. – 247 с.
12. *Лубчинський А. А.* Форми господарювання українського селянства в 20-х рр. ХХ ст. // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Вип. 2. – 2009. – С. 122-128.
13. *Лях С. Р.* Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. – К., 1990. – 382 с.
14. Михайличенко Д. Ю. Політика “воєнного комунізму” та українське селянство, 1919 р.: Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. / Д. Ю. Михайличенко; Харк. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.
15. *Олійник В. М.* Самоврядні форми соціальної взаємодопомоги українського селянства в першій чверті ХХ ст. – Черкаси: ДВПП “Тясмин”, 1998. – 40 с.
16. Профсоюзы после Октября на Украине. – Харьков, 1923. – 202 с.
17. *Рибак І. В.* Селянська взаємодопомога в Україні (1921–1932) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1999. – 92 с.
18. *Свистович С. М.* Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30 рр. ХХ ст.). – К.: Варта, 2007. – 568 с.
19. *Стадник О. О.* Подільське село в роки НЕПу. Соціально-економічний та громадсько-політичний розвиток (1921–1928 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. / О. О. Стадник; Черкаський нац. ун-т. ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 20 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2841. – Оп. 1. – Спр. 522.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2753.

А н н о т а ц и я

Анализується історія створення і функціонування класових селянських союзів в Україні в 20-е – в началі 30-х років ХХ століття.

Ключевые слова: *Союз рабочих земли и леса, комитеты бедноты, комитеты незаможных крестьян, крестьянские общества взаимопомощи.*

A n n o t a t i o n

Are analysed the history of creation and functioning of class peasant unions in Ukraine in 20 – at the beginning of 30th of XX centuries.

Keywords: *Union of workers of earth and forest, committees of poor peasants, peasant beneficiary associations.*

Крамар О. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДО ПРОБЛЕМИ РЕЕМІГРАНТСЬКИХ КОМУН В УКРАЇНІ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Аналізуються проблеми реемігрантських сільськогосподарських комун в Україні у 20-х роках минулого століття. Основна увага приділяється рефлексії їх членів на невідповідність радянських реалій тим уявленням, які формувала прокомуністична пропаганда на Заході, а також реагуванню більшовицького режиму на загрозу його дискредитації внаслідок розчарування реемігрантів.

Ключові слова: *реемігрантські комуні, більшовицький режим, комуністична пропаганда.*

Перспектива розбудови громадянського суспільства в Україні вимагає ґрунтовного вивчення історії взаємин громадськості та політичних і державних інституцій, адже в умовах тоталітарного комуністичного режиму в Україні громадська ініціатива зазнала